

УДК 821.161.2

Ніна Урсані

МОТИВ «ІЛЮЗІЇ» ЖИТТЯ У ЛІРИЦІ В. СТУСА

У статті досліджується мотив «ілюзії життя» у ліриці Василя Стуса. На матеріалі збірки «Зимові дерева» осмислюється феномен світу, шлях від матеріального до духовного наповнення душі людини, досліджується характер вияву духовного самоутвердження «Я» поета. До розгляду беруться твори, в яких чітко проглядається вище зазначений мотив, яскраво вираженні переживання ліричного героя та його пошук шляху до духовного самовдосконалення.

Ключові слова: лірика, мотив, художній світ.

В статье исследуется мотив «иллюзии жизни» в лирике Василия Стуса. На материале сборника «Зимние деревья» осмысливается феномен мира, путь от материального к духовному наполнению души человека, исследуется характер проявления духовного самоутверждения «Я» поэта. К рассмотрению принимаются произведения, в которых четко просматривается выше указанный мотив, ярко выраженные переживания лирического героя и его поиск пути к духовному самосовершенствованию.

Ключевые слова: лирика, мотив, художественный мир.

The article explored the motif of «illusion of life» in the lyrics Vasyl Stus. On the material collection «Winter Tree» conceptualized the phenomenon of the world, the path from the material to the spiritual content of the human soul, examines the nature of the manifestation of spiritual self-affirmation «I» of the poet. In consideration taken works, clearly visible above mentioned motif, clearly expressing feelings lyrical and his search for the path to spiritual perfection.

Keywords: lyrics, motive, artistic world.

Трагічна доля поета В. Стуса привертала увагу цілої плеяди істориків, літературних критиків. Зокрема до проблеми творчості в контексті доби зверталися Дмитро Стус, Євген Прісовський, Людмила Тарнашинська, Нінель Заверталюк, Тетяна Волкова тощо.

Поезія В. Стуса складна, багатогранна, направлена на інтелектуального читача, покликана розкрити життя в усіх його проявах. Серед розмаїття мотивів цікавим, на наш погляд, є мотив ілюзії життя у ліриці В. Стуса. Адже його ліричний герой відчував себе чужим у суспільстві, його зв'язок із світом вибудовується крізь внутрішні монологи. Нажаль, дана проблема була осмислена в літературній критиці лише в контексті В. Стус – борець. На цьому наголошує Д. Стус: «Наступним етапом у витворенні зручного й позбавленого індивідуальності образу великого є шліфування уявного кліше живої людини панівними ілюзіями дня сьогоднішнього аж доти, поки значна і велика людина не перетвориться на зручний і легкий для масового споживання кіч: <...> Василь Стус – борець за волю України<...> Але саме етика ставлення до світу й усвідомлення себе в ньому (і то частинкою відповідального!) актуалізує в сучасному світі написані зовсім в іншому часі поетові думки» [5, с. 6]. У передмові до збірки «Двоє слів читачеві» митець пише: «Один із найкращих друзів – Сковорода» [5, с. 11]. На думку Д. Стуса, останнє прізвище концептуальне. Таким чином поет засвідчує свідомий вибір традиції, «в якій національне переплетене з космополітичним, а естетика домінує над суспільною значимістю і актуальністю» [5, с. 217]. Ідучи у слід за великим українським поетом і філософом, В. Стус осмислює життя в усіх його проявах: природа, побутові речі, людина. Перед читачем постає ліричний герой, який живе більше духовними проблемами, аніж матеріальними. Цим він подібний до героя збірки «Саду божественних пісень» Г. Сковороди, який позиціонує себе до оточення, живе одною думкою: «Як з ясним розумом вмерти мені» [5, с. 43]. На шляху у пошуках істинного духовного життя ліричний герой В. Стуса також відчуває самотність. У цьому сенсі нашу увагу привертає мотив «ілюзії життя» у ліриці В. Стуса. Як відзначає Ю. Ковалів: «Вибір мотиву залежить від суб'єктивних та об'єктивних чинників, особливостей світосприйняття та естетичних смаків, установлених нормативів певної доби. <...> Мотив щоразу відповідає реаліям художньої дійсності, зумовлених даною творчою ситуацією» [3, с. 79]

У збірці «Зимові дерева» В. Стуса постає гірка самотність ліричного героя, який міркує над ілюзорністю земного життя. Поет наповнює лірику жмутком драматичних переживань. Як зазначає Є. Адельгейм: «Крізь збірку поета проходить наскрізна тема – Людина і Людство, вужчий аспект її – «я» і люди довкола мене» [4, с. 43].

У руслі народної традиції поет співвідносить пори року із віком ліричного героя. Останній осмислює власне життя на хвилях вічної нескінченності: «Мені здається – я живу завжди. // Неначе в сні було мое дитинство» [6, с. 22]. Таке порівняння надає відчуття швидкоплинності життя людини.

Скороминучість життя сприймається як його ілюзія: «Неначе в казці я пройшов цей вік, // І мій вінок, де квітло двадцять весен, // Вже поживок, осипався, опав» [6, с. 22]. Лише дитина може насолоджуватись світом, не замислюючись над ціллію життя та його проблемами. Недарма поет наголошує на цнотливості дитячої душі через образ квітучого вінка.

У юності життя сприймається, мов бурхливе море, в якому все крутиться, клекоче, змінюється. Спогад про дитинство сприймається як мить, яка назавжди полонила серце: «... І забудим ранком човном // безвесельним замріявся світ. // Вода застигла. Сонце затремтіло. // Дитинство загубилось серед дня» [6, с. 22]. Бароковий образ життєвого моря асоціюється зі зміною світогляду ліричного героя, який не може віднайти місця у світі. Дитяче відчуття щастя залишилося у минулому. Спогади «забатожили, завирували, пролились». Сум за загубленим дитинством сповнює ліричного героя смутком: «... і поплила із горла гіркота» [6, с. 22].

Весна, як і юність збуджує нові бажання в душі: «Весна на кригу і від берегів – // На течію, на вир, на чорторії // Весна правує серцем як веслом» [6, с. 22]. Подібно до ліричного героя збірки Г. Сковороди, він відправляється у подорож по буремному морю життя, яке заповнене спокусами. А тому і спішить на вир, на чорторії.

Сум за юністю виражається у рядках: «Весна збігає і збігають роки // Вже й вечори попереду біжать» [6, с. 22]. В ілюзорному світі час сприймається окремо від ліричного героя, який оцінює земний шлях із позицій вічності. Лише в останніх рядках поезії перед читачем саморозкривається митець, який по-іншому дивиться на світ: «Розвиднілось на білому папері. // На цілий аркуш видовжився день» [6, с. 22].

У поезії час змішаний: дитинство, юність переплітаються зі зрілістю. Прихід весни асоціюється із змінами світосприйняття в душі героя. Осмислюючи світ як бурхливе життєве море, він виділяє для себе найдорожчі миті, пов'язані з дитинством. Дитячу невинність ліричний герой спостерігає і у природі: «І забудим ранком човном безвесельним замріявся світ» 6, с. 22].

Доросле життя постає як ілюзія життя по відношенню до бестурботного бурхливого світу дитинства. Іноді для ліричного героя один день видається занадто довгим: «Учора, як між сосон догоряв // Мій день домашніх клопотів, я думав: // Життя – занадто довге задля нас» [6, с. 20]. Така думка видається слушною на фоні бездіяльності людини, у плані відсутності роботи над собою на шляху до самовдосконалення. Натомість поезія наповнена образами, які символізують почуття, бажання. Мотив ілюзії життя передається у поезії через образ ночі, заповненої «шлюбною піснею псів», образом зчорнілого поля, обпаленого бажаннями. Відчувається непомірний відчай. Ключем до осмислення сутності життя є природа, але увагу ліричного героя привертає крик гайвороння, що «нагадує про тисячі смертей» [6, с. 22]. Від суму та відчаю він готовий померти. Про це свідчать рядки: «Вже тлін протяв мою охлялу душу, // не висвітлену спалахами років» [6, с. 22]. Трагізм життя постає у ранньому старінні душі, яка не може очиститися від гріховності. А тому вона жевріє бажанням «добутися до п'ятниці», пірнути в самоти не вистояний алкоголь», «спинитись обличчям до п'тьми» [6, с. 21].

Самотність серед холодної ночі додає ілюзії: « Ти тут на цілий світ! І поединчим болем обперся об потужні крони сосон» [6, с. 21]. Єднання з природою, відстороненість від соціуму – це шлях ліричного героя «в собі», який веде до духовного росту.

У поезії переважають чорний, червоний кольори, які засвідчують про сум і біль в душі героя, для якого життя видається «занадто довгим». Проте він не кається: «А стогін їхній, вічністю пропахлий, // Вивищує покари до покор» [6, с. 21]. У цих рядках осмислюється шлях до самоствердження людини, яка обирає для себе долю мученика. «Отже, зважившись на поклик долі, В. Стус творить екзистенцію ліричного героя, як альтернативу реальному світові», - відзначає Т. Волкова [1, с.430].

Ілюзія довготривалості життя з'являється і у поезії «Лісова ідилія». У природі нічого немає вічного: повстані чемерки, одягнені, здавалось, на віки», «гомін жаб» тощо. Про втому від життя ліричного героя свідчить його сприйняття лопуха серед лісу: «Лопух стомився і розліг з досади, // Згорнувши руки, збувшись бажань» [6, с. 14]. На наш погляд, даний образ символізує втому. Лише злившись із природою, людина може позбутися гріховних мрій.

Світ природи постає величезним, наповнений деревами, комахами, птахами, проте: «Великий ліс, заловлений ув очі // Малої комашини безмір п'є» [6, с. 14].

Справжнє повне життя спостерігаємо лише в природі, де ніч буде «вигойдувати землю», де «дихає земля» [6, с. 14]

Поява людини на лоні природи приносить у світ сум. Так у поезії «Осліпле листя відчувало яр» з'являється образ осінньої пожежі: «У лісі рівний голубий вогонь // Гудів і струнчив жертвенні дерева» [6, с. 14].

Світ природи ліричного героя сприймається крізь призму соціального життя, про що свідчать образи: «жертвенні дерева», «райдуг оберемок», «біла хоругов – небо», «осамотілі липи ... хрипли», «як мед настояний ... лист» тощо.

Серед останніх днів осені на світ з'являється маленьке дитя: «... так юна породілля стане матір'ю // в своєму щасті і ганьбі своїй» [6, с. 15].

У поезії відчувається самотність дівчини, яка «плаче за втраченим вінком». Крізь призму сприйняття природи ліричним героєм відчувається душевний настрій, передчуття біди.

Людина може відчути власну самотність лише вночі. У поезії «Куріють вигаслі багаття» ілюзія життя виражається автором завдяки нечітким, розмитим образам: «вигаслі багаття», «місяць в річці», «цятка сяєва небес», «пригри снів».

Про те, що у природі немає нічого вічного засвідчує зникнення місяця в нічному віддзеркаленні: «... а в річці місяць, мов латаття, // Доріс до повні і розмок. // І в ргутній спеці фіолету // Він невимовно довго чез...» [6, с. 12].

Людська самотність переплітається із самотністю цілої планети, для якої місяць лишився «як цятка сяєва небес», а «від земної тверді найперше сонце відійшло».

Ілюзорне життя заставляє гадати ліричного героя про нерозгадане число, що мітить знаком смерті. Повноту життя він може сприймати тільки через біологічні прояви: «Отож, радій вічній днині, // Допоки в ребра серце б'є» [6, с. 12].

Людське існування проявляється через спостереження людини за природою. Вона не мріє, не діє, а лише губиться у власному почутті жаху від очікування біди, смерті. Власне таке існування і сприймається як ілюзія життя.

У поезії «Безсонні ночі» ліричний герой перебуває у полоні тривожних думок. Через порівняння «думи визбирую, мов зерня» акцентується увага на цінності людської зрілої думки, яка є життєдайною, як пшеничний колос. Важко віднайти сенс життя, осягнути його мудрість, а тому: «Колять сльози. Колючі сльози. Остюки в очах» [6, с. 13]. Короткі фрази засвідчують про тривожний стан ліричного героя. І, водночас, нагадують голодне дитинство поета. Порівняння ночі з п'яницею передає його розгубленість, неможливість відчуття стійкості, стабільності. Реалії соціуму за вікном: «гуркотять літаки», телевізорні антени, почорнілі комини, притихлий Київ, – не надають почуття єдності зі світом. В уяві ліричного героя змішуються реальні образи з ірреальними: «гуркотять літаки, ніби відьми – на шабаш»; мовчить ніч «і мовчить домовий»; почорнілі комини ловлять «запалім ротом» повітря. Все перебуває у застиглому стані: ніч, Київ, ліхтарі. Лише гуркотять літаки. Автор спеціально підбирає поодинокі образи, за допомогою яких підкреслює самотність ліричного героя, який, очевидно, не може насолодитися життям, а тому відчуває себе в'язнем у соціуму. Про це свідчать рядки: «Емігрантом. Йй-Богу. Ліжко. // І на ковдрі – од вікон – грати» [6, с. 13].

Обмежений життєвий простір, відчуття безвиході відчувається крізь паралелі: «І подушка моя скуйовджена, // і скуйовджена голова». Або «Вам повітря забракло? Диму // Розум спертий, як спирт, горить» [6, с. 13].

Ілюзією життя, на думку поета, є розвиток цивілізації. Про це свідчить поезія «Тисячолітньому Києву...»: «Київ астматичного закашлявся. // ... А побила б тебе сила Божа, // Вилаявся язичницький Київ» [6, с. 67].

Втрата духовності осмислюється як втрата сенсу життя у поезії «Порожні мчать автомобілі...»: «... ні водія, ані керма, // Ані душі в порожнім тілі – // Ні тобі власної – нема» [6, с. 51].

Проїзна смуга символізує бездуховний шлях людини. Риторичне питання: «Куди простер захланну руку // безбожникові богомаз?» – підкреслює трагізм існування, в якому людина « гине в Христа і в богомать » [6, с. 51].

Варто виокремити поезії типу: «Балухаті мистецтвознавці» чи «Який це час», в яких поет розмірковує про роль мистецтва в житті людини. На превеликий жаль, дослідникам незручно: «Коли шії не душить кітель, // Коли ноги не чують провалля // Діагоналевих галіфе» [6, с. 57].

Життя перетворюється на ілюзію, коли вкладається в рамки лише матеріального світу, в якому не має місця для духовності. А тому на філософське питання: «... спочатку була матерія, // а потім...» – ліричний герой знає відповідь: «А потім була свідомість // Балухатих мистецтвознавців, // А потім були кітелі // Діагоналеві галіфе // Одне слово – матерія вічна» [6, с. 57].

Як бачимо автор обігрує лексичне значення слова «матерія», виводячи його з філософського поняття у побутове – «тканина». Таким чином у поезії осмислюється хід розвитку людської цивілізації, яка породжує ідеї, пов'язані із ідеологічними рамками. Саме у них не хоче вписуватись ліричний герой, який доводить свою ідейну благонадійність до абсурду: «Більше ніж Марксові // Я вірю в ваші чоботи хромові. // То який же я в біса // Неблагонадійний?» [6, с. 57].

У поезії «Який це час?» В. Стус намагається подати універсальну картину через ряд замальовок. Мотив ілюзії життя розкривається через образи-символи доби: «розмахує прищербною шаблою іграшковий «Микола Щорс» // біля музею Леніна тренуються піонери; // серйозний хлопчина складає одну «Рідній КППС» [6, с. 55].

Через образ снігопаду поет по-філософськи осмислює життя, порівнюючи шамотіння снігопаду із «безтелесними» словами в нічній тиші. Трагедія людського існування в тому, що людина ніяк не може возвеличитись над світом духовно: «Задивись в вись – і падаєш. / Ледь-ледь зіп'явся – падаєш» [6, с. 55].

Таким чином протиставляється земний світ небесному, до якого людина не може піднятися. В уяві ліричного героя постає ілюзія: «В небі зелено і те / мно і зимно!» [6, с. 55].

На наш погляд, образ снігопаду асоціюється із словесними потоками, направленими до неба. Світ для ліричного героя у збірці «Зимові дерева» є незрозумілим, неясним. У «Думі Сквороди» В. Стус буквально цитує видатного поета: «Блакитний світ – як блекота» [6, с. 56]. Незрозумілість та ілюзорність світу виражається через образ ночі, вечора, коли перед очима ліричного героя закриваються простори природні ландшафти і залишається освітленим лише небо та зорі. Це час, коли людина може здійснювати «подорож в собі» за Г. Сквородою: «А все те – хто ти, що ти сам, // а все те – ким би стати? // Однаково: філософом // чи і до отари пастирем» [6, с. 56].

Ліричний герой мріє про високе духовне піднесення, проте усвідомлює, що існує низький поріг – гріх, через який людина не може піднятися на вищий щабель.

Образ непроглядної ночі постає і у поезії «Сто років, як сконала Січ»: «...і глупа облягає ніч // пекельний край і крик пекельний» [6, с. 46].

Події соціального життя осмислюються в контексті біблійного апокаліпсису. Для поета духовний прорив пов'язаний із соціальними змінами. Звертаючись до Вітчизни-матері, він з надією їх виокремлює: «виростають з шаровар», «раби зростають до синів», «виболюєшся бодем», «випросталася до волі» тощо. Справжнє життя наступить лише тоді, коли «упадуть тюремні двері» [с. 46]. У поезії прослідковуємо духовний зв'язок В. Стуса із Т. Шевченком: «Тарасові провісні птиці – // слова шугають над Дніпром» [6, с. 47].

В. Стус, очевидно, покладав великі надії на літературу, яка виступає не лише носієм історичної пам'яті, але й засобом, завдяки якому можна сформулювати шлях до мети, застерегти націю від помилок. Так, у поезії присвяченій Олексі Булизі, поет із бодем говорить про смерть талановитого митця: «обложно став твій день недільний <...> вічний крик, як крик – добі» [6, с. 62]. Аналізуючи тематичну палітру збірки Н. Заверталюк акцентує увагу на тому, що «...світовідчуття Д. Стуса глибинніше, провіденційніше. Для нього раніше за багатьох очевиднішою стає автентичність реаліям дійсності, що формують світ чужий, жорстокий, агресивний» [2, с. 183].

У скороминучості життя постає трагедія людини, коли кожен рух наближає її до смерті: «Від самоти – до німоти» [6, с. 62]. Отже, життя проявляється в думці, слові. Лише вони є важливими у контексті вічності.

Як зазначає О. Росінська: «це цілком слушно для екзистенційно наповненої поезії В. Стуса, в якій самотній рефлексуючий суб'єкт, увібравши в себе весь світ, перейнявши на себе цілковиту відповідальність за нього <...> зрештою відчуває сумнів у власному існуванні, існуванні світу взагалі» [7, с. 270].

Із жалем митець відзначає: «Поети, наче совість, мруть, // а білий світ – він тільки майже // І світ, і білий» [6, с. 62].

Вибір інтелектуально-душевної самотності, усвідомлення марноти земного життя спричиняє до сприйняття останнього як ілюзії. Ліричний герой губиться на лоні природної чистоти, відчуваючи самотність, тугу, розпач. Проте не бачить він себе щасливим і серед благ цивілізації. Антени, літаки, автошляхи не є для нього засобами зв'язку зі світом. Лише на самоті він може прислухатись до власних почуттів. Образ ночі засвідчує про непевність життєвих орієнтирів у матеріальному світі. Поет творить універсальну картину життя завдяки описові картин природи, які передають тривожний стан душі ліричного героя. Фактично це осмислення поетом основних засад буття людини, роздуми над її місцем у природі та суспільстві. У ліриці В. Стуса утверджується думка про перевагу духовного буття над ілюзорним існуванням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волкова Т. Картина ірреального світу Василя Стуса (на матеріалі збірки «Круговерть») / Т. Волкова // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. – Вип. 10. – Донецьк : Норд-Прес, 2008. – С. 422–432.
2. Заверталюк Н. «І що є світ...» / Н. Заверталюк // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. – Вип. 12. – Донецьк : Норд-Прес, 2008. – С. 180–194.
3. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Автор-укладач Ю. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 622 с.
4. Скворода Г. Всякому городу нрав і права // Сад божественних пісень [Текст] / Г. Скворода. – Х. : Майдан, 2002. – 127 с.
5. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Дмитро Стус. – К. : Факт, 2005. – 368 с.
6. Стус В. Таборовий зошит: Вибрані твори / Упор. Д. Стус / Василь Стус. – К. : Факт, 2008. – 452 с.
7. Росінська О. Числообраз «одиниці»: артикуляція смислів одиничності, самотності, самоти у поезії В. Стуса / О. Росінська // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб. – Випуск 12. – Донецьк : Норд-Прес, 2008. – С. 268–278.